

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУСПІЛЬНО АКТИВНИХ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Статтю присвячено аналізу ціннісних орієнтацій суспільно активних людей похилого віку. Нагальність дослідження обумовлена тим, що питання підтримки та розвитку суспільної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. Зважаючи на це, виникає потреба у вивченні ціннісних орієнтацій як одних із чинників суспільної активності людей похилого віку. У статті висвітлені основні напрями дослідження соціальної активності людей похилого віку вітчизняних та зарубіжних науковців. Представлені результати дослідження ціннісних орієнтацій суспільно активних людей похилого віку. Окреслені шляхи подальшого використання отриманих результатів.

Ключові слова: *соціальна активність людей похилого віку, суспільна активність, ціннісні орієнтації, похилий вік*

Постановка проблеми. Сьогоднішня демографічна ситуація в Україні та світі набуває тенденції до збільшення відсотка людей похилого віку. Особливістю ситуації, що склалася у нашій країні, є те, що з настанням старості та виходом на пенсію значно знижується рівень життя значної кількості представників даної категорії. Зазвичай людям похилого віку необхідно більше допомоги у медичній та економічних сферах, а також вони потребують соціально-психологічної підтримки. Ми вважаємо, що актуальним напрямком роботи за такою категорією у нашій країні може стати включення їх до «соціальної самодіяльності» та підтримка їх суспільної активності. Вітчизняними та зарубіжними дослідниками у даному напрямі відзначають те, що бездіяльний спосіб життя, пасивне проведення часу негативно позначаються на здоров'ї людини, приводячи до психологічної пригніченості, апатії, нудьги. Однак не можна штучно або насильно прив'язати літньої людини до будь-якої діяльності. Все залежить від бажання знаходити різноманітну діяльність собі до душі, обираючи її відповідно до минулих і теперішніх інтересів, цінностей, особистим прагненням та нахилам. Тож ми вважаємо, що доцільно було б дослідити ціннісні установки людей похилого віку, які займаються суспільною активністю.

Метою даної статті є аналіз ціннісних орієнтацій людей похилого віку.

Виклад основного матеріалу. Проблеми старіння розглядалися в різних наукових аспектах: філософському (І. Давидовський, В. Альперович), демографічному (М. Бідний, Б. Урланіс), медико-біологічному (В. Дільман, В. Фролькіс, Д. Чеботарьов), соціологічному (М. Александрова, В. Шапіро, Л. Шилова, Д. Мангейм, Т. Козлова, Н. Ковальова, А. Дмитрієв, М. Елютіна), психологічному (Б. Ананьєв, А. Богомолець, І. Кон, Э. Еріксон, Л. Анциферова, Н. Шахматов), аспекті соціальної роботи (С. Пальчевський, І. Ліпський, Е. Холостова, В. Шахрай, Л. Тюптя, І. Зверева, А. Капська, І. Зайнишева, Н. Дементьева, та ін).

На сьогодні все більше з'являється робіт, присвячених вивченню соціальної активності людей похилого віку (Г. М. Андреева, Л. І. Анциферова, Е. А. Березкая, Н. Ф. Дементьева, Н. В. Зоткін, О. В. Краснова, Т. А. Купріянова, Е. В. Щаніна, Н. В. Ліфарєва, Т. В. Скорик), що набувають особливого значення через всесвітньою тенденцією старіння населення та необхідністю розробки нової моделі «активного» старіння.

Вітчизняний і зарубіжний дослідники зазначають, що літні люди – потенційно соціально активні. На думку багатьох вчених і практиків, саме від соціальної активності людей пізнього віку залежить якість їхнього життя та рівень адаптації до вікових змін (К.А. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, В.А. Бабкіна, В.І. Водоп'янова, К.М. Грабчук, Н.Ф. Дементьева, С.Л. Комарова, С.Л. Рубінштейн, Т.А. Сидорчук, Е.А. Сорокоумова, Е.В. Черносвитов, В.Н. Шабалін). Способи реалізації культурних та творчих потенціалів, можливості самореалізації у літньому віці розглядали Р. А. Андріанова, В. І. Андреев, Л. І. Анциферова, М. В. Бородіна, В. З. Дулікова, М. Ноулз, О. В. Тополь, В. Франкл, Ж. В. Хозіна, І. С. Якиманська та інші.

Розуміння індивідуальних ціннісних орієнтацій особи похилого віку може допомогти у визначенні форм надання їм соціально-психологічної допомоги та підтримки, допоможе у конструюванні шляхів подолання стресів, випрацюванні нових копінг-стратегій, адаптації до нового статусу та соціальної ситуації, задоволенню потреби у самореалізації, сприятиме подальшому особистісному розвитку особистості та активному довголіттю.

Аналізуючи наукові праці та дослідження вітчизняних та зарубіжних дослідників можна зробити висновок, що особистісний розвитку не припиняються з настанням старості, а триває протягом всього життя. І особливе місце у цьому процесі має її соціальна активності, суспільно-корисна, творча, професійна діяльності, прагнення до самореалізації та самовираження. Для людини на цьому етапі життя важливими стають можливість передачі особистого життєвого до-

свіду, задоволення потреби у спілкуванні, збереження соціальних зв'язків та відчуття своєї значимості для близьких та суспільства в цілому. Багато з вчених наголошують на тому, що «криза старіння» пов'язана з неможливістю прийняття нового статусу, звуженням сфери ціннісних орієнтацій, зменшенню кола соціальних зв'язків і неможливістю задоволення потреби у професійній діяльності та самореалізації. І важливу роль у збереженні соціальної активності людини похилого віку відіграють життєві цінності особистості.

Під ціннісними орієнтаціями прийнято вважати соціально детерміновану і зафіксовану в психіці індивіда спрямованість особистості на цілі і засоби діяльності [6]. Ціннісні орієнтації відображають ставлення людини до соціальної дійсності, визначаючи, таким чином, широку мотивацію її поведінки. В основі дослідження генезису ціннісних орієнтацій лежить ціннісний підхід, згідно з яким всі явища оточуючого світу (включаючи і вчинки людей) – цінності, тобто відображаються в свідомості індивіда з точки зору їх можливості задовільними його потреби та інтереси. Кожна людина має власну систему цінностей, певним чином структуровану. Проте індивідуальні системи цінностей є таким настільки, наскільки індивідуальна свідомість відображає свідомість суспільну [6]. Вивчення трансформації, що відбувається в системі ціннісних орієнтацій осіб похилого віку становить значний теоретичний і практичний інтерес. Саме у цей період міра збереженості ціннісно-сислової сфери може виступає психологічним критерієм, основою для нормально-го протікання процесу старіння.

На думку Н. С. Пряжнікова, М. В. Єрмолаєвої та інших науковців, провідна діяльність людей похилого віку – структуралізація і передача досвіду. Тому дуже важливими є продовження професійної діяльності, виховання онуків, заняття домашнім господарством, написання мемуарів, передача знань іншим покоління, продовження здійснення соціально значущої діяльності тощо. Головне – це цінність розвитку, творчості, та самореалізації, що дозволяє не лише підвищити якість життя, але і збільшити його тривалість [1; 5; 8]. Саме такий вид провідної діяльності забезпечує у цьому віковому періоді внутрішню інтегрованість, необхідні соціальні зв'язки, відволікає від нав'язливих думок про здоров'я, укріплює почуття власної гідності, толерантність по відношенню до оточуючих, що обумовлюється власне спрямованістю провідної діяльності на передачу досвіду, значимого для інших. Вибір стратегії адаптації до старіння, пов'язаної з підтриманням соціальних зв'язків і збереженням себе як особистості, часто визначається особливостями попередніх вікових періодів, але в основному – мірою усвідомлення свого нового статусу і життєвого смислу свого існування [2].

Нами було проведено дослідження серед людей похилого віку,

що займаються суспільно активною діяльністю. Під суспільною активністю ми розглядаємо участь людей похилого віку у волонтерських рухах, благодійних проектах, громадській активності задля впливу на наявні суспільні відносини чи соціальну ситуацію тощо. Ми розглядаємо соціальну активність людей похилого віку як ознаку їх успішної адаптації до нового статусу після виходу на пенсію, а також як один із шляхів самореалізації людей похилого віку.

Для визначення структури ціннісних орієнтацій людей похилого віку ми використовували методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча та методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова).

Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча заснована на прямому ранжуванні списку цінностей. М. Рокіч розрізняє два класи цінностей:

- термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути;
- інструментальні – переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особистості є кращим в будь-якій ситуації.

Цей поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі і цінності-засоби. Респонденту пред'явлені два списки цінностей (по 18 у кожному) або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках випробуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає по порядку значимості. Остання форма подачі матеріалу дає більш надійні результати. Спочатку пред'являється набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей. [4]

Методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) П. Н. Іванова, Є. Ф. Колобової призначений для визначення життєвих цінностей особистості і являє собою одну з різновидів вербальних проєктивних тестів. Основою для його створення є традиції гуманістичного спрямування, згідно з якими особистість – продукт соціалізації, вона формується завдяки засвоєнню соціальних норм, прийнятих в даному соціумі. Запропонований набір Must-тем дозволяє визначити 15 життєвих цілей-цінностей у осіб шкільного і післяшкільного віку. Респонденти повинні продовжити незакінчене речення таким чином, щоб в них була виражена думка. Для кожного респондента, як правило, виділяється індивідуально-унікальний набір повинностей (рос. «долженствований»). Список цінностей-цілей взяті з методики «Життєві цілі» (Е. Дисл, Р. Райан в модифікації Н. В. Ключової та В. І. Чиркова): 1) Свобода, відкритість і демократія в суспільстві; 2) Безпека і захищеність; 3) Служіння людям; 4) Влада і вплив; 5) Популярність; 6) Автономність; 7) Матеріальний успіх; 8) Багатство духовного життя; 9) Особистісний ріст; 10) Здоров'я; 11) Прихильність і любов; 12) Привабливість; 13) Почуття

задоволення; 14) Міжособистісні контакти та спілкування; 15) Багатство духовно-релігійного життя. Для кожного респондента будується графічний профіль життєвих цілей-цінностей.[7]

За результати методики ціннісних орієнтацій М. Рокіча для осіб, що займаються суспільною діяльністю провідними серед термінальних цінностей є: активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя), життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом), матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень), любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною), наявність гарних і вірних друзів, продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), пізнання (можливість розширення свого утворення, кругозору, загальної культури), інтелектуальний розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання), впевненість у собі (внутрішня гармонія, воля від внутрішніх протиріч, сумнівів), щастя інших (добробут, розвиток і удосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому), творчість (можливість творчої діяльності).

Високо у системі цінностей людей похилого віку стоять і здоров'я та матеріальне благополуччя, але у ході бесіди майже всі досліджувані першої групи наголошували на тому, що ці два пункти необхідні саме для життя («виживання»). На думку досліджуваних смислу, цінності та «барв» життю надають саме можливість самореалізації, розвитку, допомоги іншим. На останньому місці серед термінальних цінностей розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків).

Серед інструментальних цінностей провідними у людей похилого віку, що займаються суспільно активністю виступають: відповідальність (почуття обов'язку, вміння дотримувати слова), акуратність (охайність, вміння тримати в порядку речі, порядок у справах), вихованість (гарні манери), життєрадісність (почуття гумору), чесність (правдивість, щирість) терпимість (до поглядів і думок інших), вміння прощати іншим їхні помилки, чуйність (дбайливість). Витісненими на останнє місце у інструментальних цінностях виявились високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання). Також варто відмітити і те, що у структурі ціннісних орієнтацій сучасних людей похилого віку високе місце займають етичні цінності, такі чесність, вихованість, ввічливість, гарні манери, дотримання норм поведінки. В той час як цінність розваг невільована і відправлена на останній щабель структури ціннісної сфери пенсіонерів.

Також досліджувані під час бесіди наголошували на важливості збереження гармонії у житті, відсутності патологічної зацикленості на одній зі сфер життя, підкреслювали значимість збереження рівноваги в основних сферах життєдіяльності, передачі особистісного

життєвого та творчих здобутків нащадкам, рівнобічного розвитку себе як особистості. А також зазначали, що з виходом на пенсію у них з'явилося більше часу для саморозвитку, відвідування освітніх та творчих занять.

Для дослідження ціннісних орієнтацій людей похилого віку ми також використовували методику визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест) (П. Н. Іванов, Є. Ф. Колобова). Нами були отримані наступні результати. Перше місце посідають цінності у сфері міжособистісні контакти та спілкування, на другому – багатство духовної культури, на третьому – здоров'я. Далі цінності розташовані наступним чином: матеріальний успіх; безпека; свобода, відкритість та демократія у суспільстві; особистісний ріст; служіння людям; прив'язаність та любов; автономність; привабливість. Але складність інтерпретації цієї методики полягає у тому, що на відмінну від методики визначення ціннісних орієнтацій М. Рокіча ця методика є проєктивною та просте ранжирування отриманих результатів не зовсім є доцільним. Особливу увагу, на нашу думку, необхідно звернути який зміст надають досліджувані тій чи іншій цінності. Так якщо говорити про цінність міжособистісних контактів та спілкування, то тут особливе місце займає якісна та етична сторона спілкування. Адже у багатьох досліджуваних зустрічаються такі вирази як «Жахливо якщо немає з ким поговорити», «Жахливо, якщо немає з ким поділитися своїми переживаннями», «Жахливо, якщо ніхто тебе не розуміє», «Жахливо, якщо всі мої подруги підуть з життя», «Я не можу терпіти коли зі мною розмовляють грубо», «Жахливо, коли тебе обманюють», «Жахливо, коли тебе зраджують», «Жахливо, коли люди лицемірять», «Жахливо, коли ти самотній», «Жахливо, якщо ти нікому не потрібен». Серед відповідей, які були віднесені нами до багатства духовної культури, прослідковуються повтори наступних відповідей: «Я неодмінно повинна тримати у чистоті свої думки», «Я повинен бути сильним духом», «Я неодмінно повинна відвідувати театри, музей», «Жахливо якщо люди не будуть читати книжки», «Жахливо, якщо світ потоне в невігластві/продовжить занепадати через невігластво», «Жахливо, коли молодь духовно не розвивається». Ціннісні орієнтації у сфері здоров'я характеризуються такими твердженнями: «Жахливо, коли хворієш ти чи твої близькі», «Я неодмінно повинен бути здоровим», «Я неодмінно повинен робити зарядку, фізичні вправи», «Я неодмінно повинен/на вести здоровий спосіб життя», «Я неодмінно повинна піклуватися про своє здоров'я», «Я не можу терпіти, коли хворію».

Відповіді щодо матеріального успіху зазвичай пов'язані з цінність здоров'я та безпеки. Наприклад, «Жахливо, якщо немає грошей на ліки», «Жахливо, якщо необхідно робити операцію, а немає

матеріальної змоги», «Жахливо, якщо пограбують», «Жахливо, якщо війна зруйнує твій дім».

Зважаючи на сьогоденішню політичну ситуацію в Україні актуалізованою цінністю для людей похилого віку є цінність «безпеки» та «свободи, відкритості та демократії в суспільстві». Так у відповідях часто зустрічаються такі речення: «Жахливо, коли йде війна», «Жахливо, коли гинуть діти на війні», «Жахливо, коли країна занурений у війни», «Жахливо, якщо війна в Україні буде продовжуватися і надалі», «Жахливо, якщо країною керують корупціонери, злочинці», «Я не можу терпіти лицемірства політиків», «Я не може терпіти коли влада не думає про людей», «Я не можу терпіти сварок та бійок у Раді», «Я не можу терпіти сьогоденішнє свавілля, беззаконня в країні».

Значимість цінності особистісного росту підтверджує наявність повторів наступних речень: «Я неодмінно повинен самовдосконалюватися», «Я повинен кожного дня дізнаватися щось нове», «Я неодмінно повинен мандрувати та вивчати нові місця», «Я неодмінно повинен навчитися працювати на комп'ютері», «Я неодмінно повинен вивчити нову нову іноземну мову», «Жахливо, якщо люди деградують».

Також серед відповідей досліджуваних неодноразово зустрічаються такі твердження, як: «Я неодмінно повинен допомагати близьким», «Я неодмінно повинна допомагати нужденним, слабким», «Я неодмінно повинна робити добро іншим».

Цікаво також є те, що у деяких з досліджуваних людей похилого віку зустрічалися відповіді, які ми вважаємо доцільно об'єднати в окрему групу цінностей – екологія. Наявність та актуальність даною цінності підтверджують наступні твердження досліджуваних «Жахливо, коли не піклуються про природу», «Я не можу терпіти, коли сміють на вулиці», «Жахливо, коли забруднюють навколишнє середовище».

Структура ціннісних орієнтацій осіб похилого віку характеризується внутрішньою сталістю та інтегрованістю. Факторами формування системи ціннісних орієнтацій пенсіонерів є соціальні чинники, згодом – особистісні, що переважно виступають детермінантами наявної системи ціннісних орієнтацій. Проте соціальні умови похилого віку, такі як соціальна ситуація розвитку, пов'язана з припиненням професійної діяльності, або ж умови проживання, моделюють ієрархічні взаємозалежності усередині сформованої системи ціннісних орієнтацій.

Отримані результати можуть бути використані при розробці програм та проєктів, направлених на підтримку та розвиток суспільної активності людей похилого віку. Головною метою проєктів для осіб похилого віку має бути забезпечення умов для активного

способу життя, надання морально-психологічної підтримки, усунення конфліктних ситуацій, формування відчуття власної гідності доцільності докладених зусиль і позитивної самооцінки уникнення дестабілізуючих факторів життя.

Основними цілями таких програм та проєктів можуть бути:

- надання людям похилого віку можливості принести користь своїм громадянам, немічним, хворим людям, інвалідам, самотнім, які потребують допомоги, і, надаючи допомогу іншим, заслужити повагу, відчуття задоволення від усвідомлення своєї корисності та можливості зробити життя іншого кращим;

- організація додаткових служб із людей похилого віку, які добровільно надають допомогу своїм ровесникам;

- використання досвіду і знань людей похилого віку для надання допомоги соціальним органам, дитячим садкам, школам, адміністративним структурам шляхом консультацій;

- сприяння поліпшенню зв'язків між поколіннями, зближенню людей похилого віку і молоді, переданню життєвого досвіду, знань, навичок молодим, збереженню зв'язків людей похилого віку з установами, в яких вони працювали тощо.

Висновки. Проблематика цінностей та ціннісних орієнтацій вивчається багатьма вченими, але мінливість соціальних процесів підштовхує до дослідження цінностей в нових соціальних умовах задля створення нової соціальної дійсності. Так дослідження ціннісних орієнтацій суспільно активних людей похилого віку дає можливість для розробки нової моделі розвитку та підтримки суспільної активності людей похилого віку з урахуванням їх індивідуальної структури цінностей та інших соціально-психологічних характеристик. Адже сьогодні спостерігається зростання числа людей похилого віку в суспільстві і соціальна робота з цією категорією є необхідною для їх повноцінного функціонування та запобігання розвитку економічних, побутових, психологічних та духовних проблем. Тому необхідно, щоб соціальна робота в даному напрямі розвивалась, удосконалювалась та набувала більших обсягів, які охоплювали б усі сфери життєдіяльності людини похилого віку, а це дало б змогу підвищити активність цієї вікової групи, зменшити їхню ізоляцію від суспільства та деградацію як суспільно-корисних громадян, які можуть розвиватися.

Список використаних джерел

1. Альперович, В. Социальная геронтология / В. Альперович. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 576 с.
2. Ермолаева, М. В. Практическая психология старости / М. В.Ермолаева. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 320 с.
3. Кулагина, И. Ю. Возрастная психология: Полный жизненный цикл

- развития человека / И. Ю. Кулагина, В. Н. Колоцкий. – М.: ТЦ “Сфера”, при участии “Юрайт-М”, 2001. – 464 с.
4. Методика Рокича Ценностные ориентации: Режим доступа: <http://psycabi.net/testy/320-metodika-rokicha>
 5. Пряжников, Н. С. Личностное самоопределение в преклонном возрасте / Н. С. Пряжников // Мир психологии. – № 2.-1999. – С. 111 – 123.
 6. Тюрина, В. А. Ценностные ориентации/ В. А. Тюрина, Е. Д. Научитель – К.: ООО “Междунар. фин. агентство”, 1998. – 30 с.
 7. Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. - М., Изд-во Інституту Психотерапії - 490 с., 2002 с
 8. Яцемирская, Р. С. Социальная геронтология / Р. С.Яцемирская, И. Г.Беленькая. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 224с.

Пионтковская Е.Г. Ценностные ориентации общественно активных людей пожилого возраста

Статья посвящена анализу ценностных ориентаций общественно активных людей пожилого возраста. Актуальность исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития общественной активности людей пожилого возраста является актуальным, но недостаточно исследованным. Исходя из этого возникает потребность в изучении ценностных ориентаций как одного из факторов общественной активности пожилых людей. В статье освещены основные направления исследований социальной активности пожилых людей отечественных и зарубежных ученых. Представлены результаты исследования ценностных ориентаций общественно активных пожилых людей. Указанные пути дальнейшего использования полученных результатов.

Ключевые слова: социальная активность пожилых людей, общественная активность, ценностные ориентации, пожилой возраст

Piontkivska Olena. Valuable orientations of public active of the elderly people

The article is devoted to the analysis of value orientations of social active elderly people. The relevance of the study is determined to the fact that the questions of support and development of social activity of the elderly are relevant, but not explored. Proceeding from this, a need arises for studying value orientations as one of the factors of the social activity of the elderly. The article contains the main directions of research of social activity of elderly people by domestic and foreign scientists. The article describes the main methods of studying the value orientations of elderly people, used by the author. The results of the study of value orientations of socially active elderly people are presented. The indicated ways of further use of the results obtained.

Keywords: social activity of elderly people, public activity, value orientations, elderly age